

ВЛАДИМИР СВИНТИЛА
РАЗВРАТИТЕЛНОТО
ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА
АДМИНИСТРАЦИЯТА ВЪРХУ
ДУХА

chitanka.info

1.

Българската общност има един архаичен характер, и то архаичен в много отношения, както с реминисценции от античността, така и от славянската община, чрез гилдиите от Византия, вследствие на което се образува една общност с егалитарен характер. Тоест, цялото развитие, което става и в общността, и в личността, и в междуличностните отношения, и в отношенията човек — общност, всичко това става в рамките на един предварително установен егалитаризъм.

Тази общност има винаги една осигуровка в типа на общественото битие. За какво става дума? Това е бил един обществен идеал. Минаваш чирашките години, влизаш в калфенските години, като калфа ти си вече близо до майстора, макар че и чиракът не е тормозен. Близо си до майстора — както казва Захарий Стоянов, терзията-калфа може вече да поглежда през прозореца, кой минава, а чиракът няма право. Като дойде да се замайстори, той отива при онбашията, шефа на лонжията и взема една каса, ръчна, и обикаля магазините, дюкяните. Навсякъде пие кафе, води разговори и му се пускат пари. Когато напълни касата, той отива отново при онбашията, който я отваря (той няма ключ). Отваря я, брои парите и ги дели на две: половината за майстора, половината за лонжията. Всеки е събирал пари така, за да отвори дюкян, той няма нужда от капитал — има я взаимопомощта. А отвори ли той дюкян, оттук нататък е гарантиран. Зависи само от неговото трудолюбие, от връзките му с хората.

Това е жизненият кръг и на село. Момчето започва, като пасе патки, след това му дават да пасе козите, след това като порасне, почва овчарлъка и най-накрая това са говедата, които се поверяват на поголемите деца. „Омръзна ми вече да ходя на школо,/ вчера тате рече: иди паси воло./ О, радост за мене и щастие рядко,/ утре ще спя на герана много сладко“. Това е психиката. Развитието към възрастен човек става по един начин — човек се жени много млад, има земя в землището, която обработва по най-примитивен начин, вдига си къща,

при оня начин на строеж средно за един месец. И „запалва комина“ — от тоя момент нататък той е „сейбия“. Ще рече, няма никаква грижа по устройството на личността, абсолютно никакъв тип на нейното култивиране. Той е естественият човек, това което природата му е дала, това което майка му и баща му са го родили. Посещаването на училище е в една възраст, в която той може да не бъде стопански зает. 7-10-годишната възраст, където той се научава да чете и да пише и повече не му трябва.

Ако се обърнем към София с нейното т.нар. работничество. На 14-15-годишна възраст влиза във фабриката, но трябва да се знае, че във фабриката той прави това, което може. И никой не му възлага, каквото не може. Трябва да ви кажа, че по тоя път съм минал и аз — знам нещата от личен опит. Ако си як, те впрягат в тежките работи. Ако е някое слаботелесно момче, майсторът казва: я го оставете, не го вдигайте него. Тука също няма никаква грижа за квалификация. Ако момчето има някакъв интерес към техника, това си е негова работа. Той може да научи — да кажем от квартала, някой купил мотоциклет. Около него научава мотоциклета. Попада за две седмици на село, където се сприятелява с тракториста и той му обяснява тайните на тракторния мотор, доколкото може. Научава се да си оправя ел. инсталацията — това е неговата подготвеност.

При това положение между тези хора мизеруващи и гладуващи няма. Приемам, че битът им е скромнен и примитивен, но този бит в голяма степен си зависи от тях. Защото той струпва там едно къще от две-три стаи, а ако се запретне, той може да направи къща от два етажа! Т.е. това е една самовъзпроизвеждаща се без интелектуално и без социално усилие маса.

И оттук вече се ражда нетърпимостта и борбата срещу изявената личност. Тази борба не е непременно срещу интелигента. Разбира се, много рано се създава един, така да се каже, национален обичай на презрение към интелигента. Това е презрението и омразата към учителя. От една страна за функциите на този учител през Възраждането има какви ли не писания, признания, самопризнания. От друга страна, върви обаче нескриваното презрение. Например в една хумористична народна песен от Македония се казва: „Даскалче, даскалче, као просяк от село на село“. Но и в самото интелигентско съсловие играе роля този предварително установен егалитаризъм.

Градацията между отделните личности не е особена. Но борбата не е само с интелектуалния тип. Нашата белетристика не блести с богатство на сюжети и теми. Има справедливи оплаквания, че атмосферата на живот на цели поколения са пропуснати. Едно такова обстойно оплакване има у Елин Пелин от 1928 г., че е прескочен цял един период от живота на нашите градове, с високите дувари, с чимширите. От тази атмосфера е останала комай само една повест, „Последна радост“ на Йовков. Така че нашият живот литературно не е осветен. В този аспект дори бих казал, че България остава сляпа като традиция. Но има тук-таме такива сюжети, например у Влайков, който е един много слаб, тезисен писател, не си заслужава човек да се занимава с него. У него се среща човекът, който се е махнал от селото си и се е „зарейл“ в света, и се е върнал след 20–25 години. Това запиляване го има в българския народен живот. То е да се махнеш, да се отървеш от обстановката, в която си израсъл, в която очевидно развитата личност дълбоко е страдала. Тези неща в миналото ги имаше като предания, като семейни спомени за този или онзи. Тези случаи са минимално регистрирани в литература и другаде, но все пак са оставили една атмосфера, като се има предвид, че такава атмосфера има в „Идилиите“ на П. Ю. Тодоров.

Обикновено този, който е отчужден или нарочен, който не е с многобройните общи качества, които гилдията или родата не предлагат, а налагат на личността, е търсил изход. Един от тези изходи е хайдутството. Не трябва да се смята, че като хайдутите отиват революционери. Революционната функция на хайдутите е една измислица. Това е същото, каквото е цялото разбойничество в Европа в XVII, XVIII в. Разбира се, винаги има един стремеж за свобода, но този стремеж е от типа *homme libre*, свободния човек на Стендал от „Пармският манастир“ или това са италианските кортератори, или това са разбойниците на Шилер, които носят нещо хуманно, нещо човешко, но така техният бунт е твърде много личностен. Друг изход, който развитата личност е намирала, това е гурбетът. Гурбетчийството е освободило много хора от видиотяване, от вкостеняване, дори от преднамерено обедняване. То е добре регистрирано от края на XVII, началото на XVIII в., когато почва едно голямо движение. На гурбет се ходи в Мала Азия, в Северна Африка, в Тунис, в Малта, в Австрия, в Румъния, едва ли не до Полша. И в това движение се осигурява една

независимост на индивида от общността. В това „запиляване“ на личността, в забегването от своята среда трябва да се търси зараждането на новия личностен тип. Човекът, който не е доволен с настоящето, не е доволен с клиентелата, не е доволен с тия рамки на живот, не е доволен от този идеал на простото възпроизводство на личността — той ни се представя като гурбетчия, като скитник, като забегнал.

От самото начало тази българска общност, която идеализира себе си — и не може да не идеализира себе си, защото тя трябва да устои на турския натиск, трябва да устои след Освобождението на руския натиск, трябва да устои на натиска на нашите съседи, който не е малък — тя не култивира високи добродетели у себе си, тя ги имагинира, тя си ги въобразява, приписва си ги, което е по-лесно. Тези хора, доволните от своя дял и от своята съдба, те във всички социални трансформации успяват да удържат своя идеал, своя начин на живот и структурата на психичността си. Видяхме ги през сдружения, през лонжии, през редиците на старата славянска община, видяхме преживелиците на клиентелата и най-накрая ги откриваме трансформирани и обособени в нови и модерни форми на организация на съществуване — това са формите на българската държавна администрация.

2.

Очевидно, че общото състояние на т.нар. управление, било от средновековен тип или, ако искате, от античен, е създавало винаги една определена характерология, повлияло е върху характерите. Примерно в античността полисът е като че ли най-благоприятният фон за развитието на индивидуалността, на новите типове индивидуалности, с неговата агора — мястото на дискусията, на философската мисъл, на обсъжданията. Това самосъзнание в античността е изразено в антропонимите, прибавянето на „агора“ към името — Анаксагор — това е едно съзнание за пълно съвпадение между личността и нейната общност. Несъмнено е, че в нашето Средновековие системата на управление също е оказала своето високо влияние върху манталитета, върху нравствеността. Свидетелствата не са много, но бих казал, че са дори достатъчни. От една страна, примерно Рилският хрисовул, където се изброяват няколко десетки типа данъчни чиновници, специализирани по събиране на мед, на вино, на плодове, на жито и т.н. Това говори от само себе си за един голям произвол и едно голямо притеснение. Какво е ставало в националната душевност в тази обстановка, разбира се, ние можем много малко да кажем. Картината се изяснява по-добре в Румъния в XIV-XV в., която е пълен приемник на българската държава, на царската канцелария и на българската социална система. Румъния запазва до XX в. болярството като класа. В многобройните дако-славянски грамоти — които са на старобългарски език, те са писани от румънци за техни нужди, но на нашия език — са упоменати един невероятен брой държавни чиновници, които са с български наименования. Това показва пълната приемственост между средновековна Румъния и средновековна България. Дако-славянските грамоти показват една много жестока, небивала бюрокрализация на Втората държава. Един чиновнически апарат, какъвто не е доловим дори във Византия, която е много добре документирана. И по всяка вероятност не е така добре доловим във Византия, защото византийското право е систематично, покрива много зони. Нашето

средновековно право е несистематично, то покрива случайни взаимоотношения. И това в България е предизвикало развитието на една висока административна система.

Ако не знаем друго за отражението на тази административна система върху обществената психика, освен присъствието на една клиентела от античен характер около силните и можещите (разните Логофетови, Господинови, Болярови, Банови), то пък за турското влияние и присъствие тука картината е вече много ясна. Ние знаем отражението на спахилъка върху душевността, на тимарските имоти, на чифликчийството, свеждането на обикновения българин до тази толкова употребявана дума „рая“, което в никакъв случай не значи обезправен човек. Той не е обезправен, той е притеснен и неговата деятелност е ограничена, разбира се и от характера на неговото стопанство, защото това стопанство не работи за пазара, то е самозадоволяващо се, затворено, натурално, нестоково стопанство. Него не го свързва нищо с широкия свят (до началото на XVIII в.). Но у него се култивира покорството, съобразяването. У него се създава адмиратията към силния и към богатия човек. Тази адмиратия е форма на подчинение.

Трябва да кажа, че горе-долу до Френската т.нар. революция ситуацията в Европа е изравнена. Това, което е в Османската империя, това е в Германия, това е във Франция. Местният феодал може да те арестува и да те затвори в собствения си затвор в замъка за това, за което намери за добре. Тиранията на курфюрстите в Германия е известна. В това отношение тя дава огромно отражение върху живота и върху идеологията на Шилер. С Френската революция и с излизането на преден план на буржоазията се явява идеята, че може да се образува едно държавно начало в изпълнителната власт, което да представлява всички и да бъде в услуга на всички и да третира по един и същи начин всички. От „свобода, братство и равенство“ това е, което е останало като програма на европейската администрация. Наказания за злоупотреба с власт, контрол административната система получава от парламента. Това е идеалният случай. Разбира се, парламентът никога не е контролирал администрацията, нито френският, нито английският. Нито пък някакъв особен контрол е осъществявала съдебната система. Фактически в Европа и в България включително се явява едно ново начало или едно съсловие в съсловието. Буржоазията създава

бюрократията, създава административното съсловие, което не живее от продукт, не живее от производство, не живее от обмен, не живее от участие в стопанския живот, което в такъв аспект е паразитно, което живее от управлението на страната. И понеже държи управлението, е ясно, че това съсловие много бързо ще се корумпира, както и става. То се корумпира и поради следното — с развитието на административната система то се множи неколккратно и тъй като бюджетът не може да се разширява безкрайно, този бюджет се дели между все повече хора. Това води до една нищожност на съсловието. То е почнало много тържествено, с много високи заплати, невероятни за съвременния човек, докато неговото множение намалява отделния пай на всеки участник.

Модерната администрация е нанесла непоправими вреди върху психиката на французите специално и на немците, по-малко в Англия, където общественият живот по стара традиция е далече по-независим. От друга страна, Англия предлага много на ескейпистите, на тези, които искат да се спасят. Всяко притеснение приключва в момента, в който се качиш на кораб и станеш моряк. Ако родината не ти харесва, ето ти Щатите, ето ти Канада, ето ти Австралия, ето ти Африка. Такива отдушници Франция няма, защото френската колониална власт е много по-жестока, отколкото в самата метрополия. Колониалната власт във Франция носи правото на живот и на смърт. Това, което тази власт е правила в африканските провинции в 20-те години, е непредставимо. Примерно за доставянето на естествен каучук трябва да влезеш в джунглата, да срежеш корите на каучуковите дървета, след това да минеш да прибереш този каучук — тази професия никак не е безопасна. Там са ягуарите, скорпионите, питоните... Негърът за своето преживяване не влиза в джунглата. Неговите собствени ниви са в крайнините на джунглата, те не са в нея. Той в джунглата няма работа. Заради това, че туй население не влиза да им доставя каучук, са секли лявата ръка. Андре Жид описва в Конго камари от отсечени леви ръце. През същото това време в Германия се извършва синтезната химия, получава се синтетичният каучук и към естествения каучук няма вече никакъв стопански интерес. Въпреки това френската администрация продължава да сече ръце. Във френските колонии индивидът не е имал никога убежище, нито дори във Френска Канада или в тихоокеанските колонии. Присъствието на това съсловие в

живота води до бурни реакции, една от тези реакции е появата на анархизма. Идеята за унищожаване на държавата е просто една реакция, една мярка за унищожаване на административното съсловие, което е вече съвсем отделено. Анархизмът е идея за едно общество не без управление, а без съсловие, което упражнява управлението.

В Европа тази прослойка непременно ляга върху по-стари традиции, непременно се свързва със средновековните типове на администрация — военната, съдебната администрация, те директно се пораждат от средновековните, от феодалните институции. Макар че често пъти се пораждат в една много хитра форма — като спор с тях и като тяхно опровержение. Че ето, преди окръжният управител е можел това, съвременният не го може... Разбира се, има следното: ако един областен управител във Франция или в Германия в XVIII в. е извършвал редица насилия по отношение на хора от населението, той ги е извършвал наистина с целта на едно въвеждане на ред. Защото ако пък изучаваме правонарушенията, XVI — XVIII в. са времената на най-жестоките убийства, на най-жестоките грабежи, на най-широкото разбойническо съсловие, което тогава представлява една промишленост — от него се препитават големи маси от населението. И употребата на армията за въвеждане на ред, нахлуването на няколко взвода в някое село заради залавянето на разбойници е било оправдано. Новата обстановка е обстановката на машините, на машинния труд, която за първи път предлага работа на една огромна свободна ръка, на която средновековието, манифактурата не е можела да предложи работа. Машинната промишленост в това отношение е едно спасение за субпролетариата. Вече тези разбойнически набези не са приходоносни, човек може да изкара хляба си в промишлеността. Това е нов момент и заради това модерната администрация тогава не е била така натоварена с правозащитни функции.

Но несъмнено тя има дълбока връзка със средновековната и несъмнено българската администрация има своята дълбока връзка с османската, включително и с администрацията на Втората държава. Ако върху европейската администрация лягат обвинения и недоволства от този тип, мислете си за функциите и за качеството на българската администрация. Примерно след 9.IX., когато тираничният режим възстанови всички спомени от турската администрация — всички! — се оказва, че тези спомени са свършено живи в българското

село. Примерно за Вълко Червенков и впоследствие за Тодор Живков говореха с възторг, че те много обичат пашалъка, значи пашата с неговата активност е оставил определен спомен. Живков повече от Червенков беше привърженик на нравите на пашалъка, с ловната дружина, с хайките за вълци — това е занимание на пашата. Всеки властен или окръжен секретар се явяваше един големец от феодален тип. Има различни случаи, някои от които са направо куриози, но които са реални. Примерно окръжният секретар на Търново правеше една баня сутрин в басейна на търновската баня. Той отиваше да се къпе към 10 ч. Докато той не влезе в басейна, във водата не се пуска никой. Той трябва да влезе в чистия басейн. И като излезе той от басейна, тогава се пускат гражданите. Този куриозитет и привилегии от този тип се считаха напълно естествени. Някои от тях са много дребни, жалки и смешни, но независимо от всичко, са! В квартала имаше един ресторант, „Горски цар“, където пенсионираният Антон Югов си прекарваше времето. Той идваше към 11 ч. и си отиваше към 11. Ресторантите имат почивно време, някъде от 3 до 5–6 ч., минават граждани и виждат, че там седи една компания, т.е. ресторантът работи, и чукаат. Излиза един келнер и казва: „Затворено е.“ Те казват: „Ами гледаме, че има хора.“ И тогава келнерът се обръща и казва: „Да си бил и ти министър-председател на България, и за тебе нямаше да има работно време.“ Този, който чува това възражение, се сепва, той не протестира, той го приема. Когато установиха АПК-тата, местен човек в Ямбол от типа на краеведите успя да установи, че АПК-то в Ямбол съвпада териториално със стария спахилък. При това АПК-то се управлява от един човек, който по някаква игра на съдбата е пра-правнук на чифликчията, който е управлявал спахилъка. Т.е. възстановен е абсолютно спахилъкът. Аз попаднах на такъв случай в Елхово. Честуваше се годишнина на един писател от този край и ние отидохме на тържеството в читалището, след което ни канят на вечеря. И на вечерята присъствува шефът на АПК-то. От него аз разбирам, че АПК-то посреща тези извънредни разходи, защото общината няма пари. Каква картина се разкрива: той е пратил хора, работници от АПК-то, през нощта да ловят бяла риба в язовира — беше февруари. И тия хора не протестират за това, че зимно време, през нощта ги пращат да ловят риба, този нощен лов е между другото доста труден. И като поискали да дойдат и те на вечерята, шефът им казал: „Вие не сте

никакви хора, как ще дойдете, вие ще донесете рибата.“ И като го питам защо от Тунджа не са хванали риба, той казва: „Тунджанската риба не е хубава, тази е хубава“ — разви доста салтанати. И там имаше двама-трима негови адмиратори, които непрекъснато му казваха: „Какво правиш ти бе, помисли си какво правиш! Ти даваш на 50 000 души работа.“ Оказва се, че един шеф на АПК владее 50 000 души. Всичко това, извинете, не са модерни понятия и не могат да се образуват в една модерна психика. Всичко това е възкресяване на османското владичество, както османското владичество представлява едно възкресяване на византийската империя. Това са неща, които се следват в един неумолим ритъм.

Ние говорихме за клиентелата, Пашови, Агови и т.н. След Освобождението клиентелата се запазва, но тя се реорганизира. Тя се реорганизира вече около един член от родата, който е попаднал някъде в административната система и който може да нарежда и да подрежда своите роднини. Това е не непременно човек с голяма власт, но това може да бъде някой ловък и хитър човек, който — изразът е такъв — е влязъл под кожата на началството. И почва да сумира своите хора в някакво звено на администрацията, където те вече, тази стара клиентела, получава нова организация. Туй, което нарекох динамичен консерватизъм: старите структури успяват да се преоблекат или успяват да влязат в нови и да ги преосмислят. Това не са приказки, ние разполагаме с факти. Примерно някъде в началото на създаването на БДЖ няколко души от Вакарел успяват да станат машинисти. Как са ставали машинисти на парните котли по онова време, без подготовка и т.н. един дявол знае, но са ставали. И оттам нататък те откриват в железниците място за вакарелци. Към 1940 г. около 60 на сто от железничарите бяха от Вакарел. Радомир даваше полицията, общинските жандарми. Стражарите от моето юношество нямат нищо общо с милиционерите, нито с днешните полицаи. Това бяха възрастни хора с дълъг стаж в полицията, със среден обем от 150 кг. Защото в полицията те имаха право на безплатна храна, неограничено. Дори си спомням една подигравателна песничка: „Вчера старшият ми даде пет чинии порцион, малко, рече ми, да ручаш, че приличаш на балон“. Субпролетариатът, елементарният човек, намери рая.

Попадал съм на много примери в това отношение. Например попадам в едно село, Ново село, до Видин. Ново село е мястото на

производството на най-фантазното българско вино, „Новоселска гъмза“. Сес е 22 градуса. Това вино никога не е било пито в България. Ако попаднеш в Ново село, някой ще ти издействува една дамаджана. Иначе, бутилирано, то се явява в Англия. Искам да кажа, че това е един богат край, който винаги, и по време на социализма, е работил за износ. Тези лозя са съхранени от античността. Но това село не работи лозята. Всички са на работа като дребни чиновници в града. И когато се пенсионира, се прибират да си доживеят дните в Ново село. Това беше селото с най-много пенсионери в страната. Че тези „службашки“, както Вазов би ги определил, не са нещо свършено незначително, говори това, че от техните среди произлиза Логофетов, председателят на 26-тото Народно събрание, който беше убит по Народния съд. Един разговор с местните хора, едно изучаване на техния манталитет показва, че идеята за клиентелата е абсолютно жива. Те си имат двама-трима хора нагоре-надолу по министерствата, които ги уреждат. При това те имат и шифрован език. Когато той отиде при началника за някаква служба, началникът го пита: „Колко месеца има в годината?“ И той ако каже 6 месеца, значи ще даде на началника си 6 заплати. Ако каже 8 месеца, началникът му вика: „Не, ти не знаеш, годината има 4 месеца“, това значи 8 заплати за началника. Разбира се, за тези селяни и това е богатство. Защото нека направим едно сравнение. Един квартален бакалин (какъвто беше нашият, когато живеех на „Гурко“, на когото аз като момче извършвах редица услуги и покрай това го опознах отблизо, бил съм 12-годишен, но се ориентирах пак, простете, социологически), имаше чист доход месечно 2400 лв. Работеше с цялото си семейство. 2400 лв. беше ниската заплата в администрацията. При това той, като бакалин, като търговец има и рискове, и разправии, тя бакалската работа, трябва да ви кажа, че е много сериозна. Той, когато иска да вземе някаква стока, прави един преглед на цялата си клиентела и може предварително да каже: Иванови ще купят, Петрови ще купят. Касае се за една сериозна квалификация. Човекът в администрацията не дължи обяснения никому, не е длъжен да знае каквото и да било, не е длъжен дори да говори на литературен език, не е длъжен да знае да пише, освен да се подписва.

Тези низши служби биваха невероятно овластени. Ако в село Дивдядово трябва да има ред, но държавата не може да създаде

полицейски участък, спазването на целия ред е възложено на местния пандур. Той може да прави с населението направо каквото си иска. Има една известна пословица, която е много характерна: „Царят дава, пьдарят не дава“. Можеш да имаш всички законни права, но ако пьдарят, ако кметът решат, че ти не можеш да ги имаш, с теб е свършено, ти ги нямаш. И няма начин тия проблеми да се оправят. В страната съществуваше административен съд — това е много важно — човек можеше да съди държавата и успешно да я съди, но това се отнася за активното население на градовете, което е ориентирано в закона и което има пари за един процес. Дори един най-елементарен процес беше недостъпен за селото. Селото, което е в автаркията, в самозадоволяването, което и сега е в автаркията, то се самоунищожава в автаркията, не може да излезе от нея. Защото автаркията му осигурява елементарно жизнено пространство и осигурява просъществуването му. Физическото, биологическото просъществуване. Но селянинът не може да излезе от нея, да води процеси и т.н. Тогава на него му остава като реакция само един ропот и вечното оплакване, което можете да чуete в България — от заран до вечер, на всички социални нива. Какъв е смисълът от това оплакване, което не е ориентирано към никаква институция? Примерно някъде си някой почнал да строи жилищен блок в близост до друг. И понеже не взел съответните мерки, тоя близък блок почва да пропада и жителите пицят. И те се обръщат към телевизията, не към прокурора, не към съда, които са упълномощени да спрат едно такова вредителско действие — прокуратурата светкавично може. Не! Те се обръщат към телевизията: „Вижте ни!“ И после например се явява една дама, която пици срещу наемите, че за двустаен апартамент й искат 200 долара, а тя изкарвала 40 долара — че к’во ме интересува? Аз какво мога да ти помогна? Простирай се според чергата си, иди в провинцията, иди на село! Оплакването пред телевизията прави телевизията популярна. И това са функциите на българската телевизия: даване на публичност на интимния плач.

3.

Между Възраждането и Новото време в българската психика лежи една много сериозна преграда или ако искате, с Освобождението се извършва една много сериозна трансформация в народната душевност. И то трансформация от тип, който назад в историята на България не можем да констатираме. Може би в приемането на християнството да е имало една такава дълбока трансформация, която писмено не е засвидетелствана и археологически не може да се установи. Става дума за следното: създава се една администрация, своя. Българинът за първи път има своя администрация и в тази администрация той за първи път има онагледено понятието за своя принадлежност към държава и към нация. Дотогава единственият признак за неговата национална принадлежност е езикът. Не са дори обичаите, които са много разнообразни и от различен произход. Т.е. той за първи път материално засвидетелствува своята национална принадлежност и има идеята, че тази администрация осъществява общонародни цели и идеали. Например, тази администрация като военна е натоварена с осъществяването на една мечта: обединението. Но ако борбата за освобождение и обединение преди е лежала на българското общество, сега тази задача е минала на администрацията. Т.е. администрацията желае това, което народът желае, при това тя го осъществява — има материалните възможности, има структурите и организацията. Затова между нея, между нейната волютивна дейност и волютивната дейност на народа, между нейните насоки и насоките на народа, няма отлика. Народът желае всеобщото образование — администрацията го желае и го осъществява. Народът желае своята политическа и национална самостоятелност — администрацията я обезпечава. Тука вече във възприемането на идеята, че основните, национални задачи се възлагат на един специален апарат, а народът, тъй да се каже, остава бездеен или действа само по поръчение на администрацията, със строго определено поставено искане — това нещо много дълбоко изменя психиката. Вие вече нямате един човек,

който действа самостоятелно, има подбуди, мотивировки, мотивира се в поведението на свои сънародници, в поведението на предците си, на баща си, на големия си брат. Администрацията му отнема тая мотивировка и дори му отнема необходимостта да я има. Ако той я има, тя вече има декоративни функции. И виждате при това положение как патриотизмът абсолютно се изпразва, той става една куха и с течение на времето една мръсна история, от която човекът с достойнство най-накрая почва и да се дърпа. Но това е фактически и първото подчинение на българина, за което ще стане дума след малко.

Хората за тая администрация са налице и преди Освобождението. Обаче ние можем много строго да локализираме във времето тяхната поява. През 1869 г., когато Раковски отива в Котел и иска да създаде революционна организация, котленци го предупреждават да се маха, за да не го вържат и предадат на турците самите те. В '69 г. още няма никакви условия за революционна организация и революционна дейност. Тези условия се раждат от срещата на двама души, които мислят сходно — Левски и Каравелов. Споразумението между двамата — това е революционната организация на България. Но ако се обърнем към обкръжението на Левски, ние няма да намерим нито един интелектуалец от този тип. Трябва да ви кажа, че и в живота ги няма. Неговите сподвижници са Иван Големият, Подвързачов, Арабаджията, отец Матей Миткалото — това са хора, често пъти фантазни, нереални, сътворени от едно въображение. Дори и най-рационалната група около него са хора самосъздали се, от този тип. Идеци, както комунистите казваха, „стихийно от недрата на народа“, те са самият този народ. Когато покъсно видим обкръжението на Бенковски, нещата са други — там е Каблешков, там е Волон. Кой е Каблешков? Има *много интересни мемоари* за него, които са доста в разрез с това, което Захарий Стоянов пише. Каблешков е една дълбоко съзерцателна натура и един високо културен не само за времето си човек. Примерно, достоверно е, че той е превел „Тримата мускетари“ и „Граф Монте Кристо“. Каблешков е вече чиновник, той работи в Хиршовата железница. Волон е възпитаник на Николаевската гимназия, високо интелектуален, много високо морален човек. Петлешков е също така човек с много добро образование. Някъде след '72 г. внезапно българският живот се изпълва с интелектуалци, не от прежния тип, вече нямащи нищо общо

с Паисий, със Софроний, с Рибния буквар. Това е една модерна интелигенция и центровете, в които тя възниква, са известни, те са няколко. Това е Галата Сарай, френския колеж, който дава едно абсолютно образование — възпитаник на Галата Сарай е Симеон Радев, ние знаем неговата титанична френска култура. Той написа и една книга на френски „Македония в българското Възраждане“, която е със стилистиката на Иполит Тен. Другият център е Робърт Колидж, неговите възпитаници са на много високо ниво. Чрез Робърт Колидж в българския живот за първи път влиза една европейска енциклопедия, Encyclopaedia Britannica, която вече може да се види подредена гордо по стълбища на господарски къщи в Копривщица, в Пловдив, в Свищов. Масата обаче идва от Николаевската гимназия в Одеса и от пансиона на Тодор Нейков. За какво става дума: Русия отдавна иска да сложи ръка на българското интелектуално развитие, това са функциите на Априлов и Габровската гимназия, за която се полагат много грижи. Априлов я създава, но идва един момент в който ние не можем да посочим откъде идват парите. Но Русия си дава сметка, че тука руското влияние се пречупва през едни български нужди, пречупва се през манталитета на българските възпитатели и следователно това не е отражението, което Русия търси в България. От друга страна пък руските средни учебни заведения са много сериозна работа по онова време, те са по немски образец. С техните изисквания, с преподаването на античните езици е било един ад. Както казваха руски емигранти в България — „это было проклятие наших отцов“. И не е чудно, че Ботев не издържа на тая дисциплина в Одеската гимназия, където му почват и патилата. Тези условия са трудни за българина, който интелектуално не е натоварен. Тогава царското правителство прави един грандиозен реверанс: „На правах южных славян“, на южните славяни им дава право да постъпват без всякаква подготовка където искат — но фактически ги насочва към две учебни заведения, в последна сметка към едно. И за да бъдат под един по-специален контрол, се създава пансионът на Тодор Нейков, където пансионерите са наблюдавани и през извънучебното време. Тодор Нейков е определено руски агент. Той дори отказва да се върне в България, в 1903 г. прави едно посещение, но не остава тука, той там е обезпечен, има пенсия от руската държава. От Николаевската гимназия идват много хора — може би от порядъка на няколкостотин души. Разбира се, за онази

България няколкостотин гимназисти — това е армия. Тъй като примерно в 70-те години в България надали има стотина даскали на ниво, ако не броим селските училища, където попът учи децата на четмо и писмо. Фактически едно образование, което отива отвъд наустницата, има само в градовете, и не във всички градове. Така че Николаевската гимназия, тъй да се каже, бълва интелектуалци. Има и друго. Турските училища от типа на откритите от Митхад паша, които са за български и за турски деца, създават първата генерация българска интелигенция, владееща свободно турски. Възпитаниците на тези училища владеят османски език не по-зле от турците. Имаме сведения за *един град*, където султанът прави посещение и е посрещнат от българския учител с тържествено слово на османски, който местните турци не владеят. В цариградския печат има много оплаквания към '75 г. (това е времето, когато българите искат да станат съуправляваща нация), че толкова хора, които са учили турски, нямат достъп до администрацията, а те са се готвили за това. Независимо че не са турци, те са турски поданици и пр. разсъждения от този тип. Според Захарий Стоянов точно тази интелигенция е фермент и двигател на въстанието от Април '76. И той в предговора към Записките казва, че ако турското правителство беше дало работа, възможности на тази интелигенция, то въстанието нямаше да стане. Трябва да ви кажа също така, че характерът на тази интелигенция е, както го нарича психологията, идеомоторен тип — хрумне ли му, трябва да го извърши. Тази интелигенция, като стига до мисълта, че все пак трябва да оцелее (вечният проблем на българина), тя вече може да оцелее не на базата на един компромис, а само на базата на пълна трансформация. Това са проблеми, до които българската интелигенция не един път стига. Най-накрая тя винаги завършва в едно състояние, в което пред нея се поставя дилемата: или тотална трансформация на обществото, или смърт. Това бяха мотивите и през четиридесетте години.

Но проблемът е, че тази интелигенция действително подготвя '76 г., тя е моторът. Няма да откажем героичното ѝ поведение, в никакъв случай. Но тя не е облечена още във властта и доспехите на администрацията, тя е още в самодейността на българския народ. За да разберем тия трансформации, ще ги видим и в отделните лица. Ако вземете II и III том на „История на Сливен“, във втори том ще видите гравюри, снимки на хора от Възраждането и в третия том ще видите

дейците на България след Освобождението. Там са вече с ордените, с бомбетата, с широките яки — това са свършено друг тип хора. И така е историята на Враца, историята на Габрово... Появява се вече един тип, който няма нищо общо с народността дух и с Възраждането. Това не е дори ранната буржоазия. Това е социален тип за себе си, това е чиновникът. Който вече не може да живее без всички дрънкулки на уважението. Вземете примерно един политически деятел като Данов. Данов е четник от четата на Филип Тотю, преди това е терзийски работник, чирак. След като завършва — мисля икономика и държавни науки — когато се връща в родния си град като доктор, е посрещнат със салюти на оръдия. Това е вече един свършено друг човек, така друг, както е друг Захарий Стоянов вече като парламентарист, председател на Народното събрание, като политик. Те са вече чиновници. И вижте сега в тази нова обстановка съпоставим с Данов е Константин Стоилов. Който нито е мирисал революционни борби, нито нищо — просто си е завършил на Запад навреме и с добър успех един факултет (юридически мисля) и тъй като има нужда от образовани хора, става председател на една партия, Народната. Това са вече хора, които не са продукт на развитието на една нация, не са неин плод и нямат нищо общо с нея, изобщо не са свързани с нея. Това е едно съсловие само за себе си, нещо за себе си, а не нещо за нас. То е *das Ding an sich*, номинален елемент. И туй сочи бързото конституиране на типа. Забележете, по време на смъртта на Левски, през '72 г., този тип е непонятен и неизвестен. Едно десетилетие покъсно, в '82 г., той господства. Но цялата тази класа, тоя социопсихологичен тип е готов преди Освобождението и поради своите, да ги наречем, народни корени — каквито са тия на Захарий, на Данов — имаме илюзията, че тука това е същата тази национална ферментация. И това е една от големите грешки в модерното самосъзнание на българина. Започва с един идеалитет посрещането на българската администрация — спомените за Паисий, че и ние сме имали царство и господарство. Българинът е горд с администрацията си. Вземете разказа на Вазов „Дядо Йоцо гледа“ — когато пристига в селото някакъв подофицер, той отива да му пипне сабята и да му целуне ръката. И възторгът на дядо Йоцо гласи така: „И цар, и княз, и топове, и учени хора“. Значи тука има едно възторжено отношение към администрацията. И разбира се, никой не подозира нейната същност и

никой няма разбирането, че тя е ненужна или е нужна в една десета от това, което е, че тя непрекъснато се възпроизвежда на базата на пълната неангажираност на своите членове, че тя е превърнала функциите на националното развитие в доходоносни предприятия, защото в дъното на тази администрация не се живее добре, но в средните нива и особено във висшите степени тя е за предпочитане пред голямата самостоятелна работа. Примерно един началник на отдел в едно министерство получава сума, която като чист доход има един собственик на едно дребно предприятие. Аз говоря за класическия период 1882–1914 г. В този период, за да получиш ти един доход какъвто получава средното чиновничество — 200 златни лева — ти трябва да имаш десет души работници, с всички произтичащи от това сложности, докато чиновническият живот е безбурен.

Ние тук непрекъснато ще противопоставяме народната инициатива на държавната. Народностната инициатива във Възраждането е грамадна. Създават се цели градове, грамадни, много добре устроени, които предизвикват възхита — възрожденски Пловдив, Мелник, Жеравна, те са много. При тези градове се решават проблеми за хигиената, решават се проблеми за водоснабдяването, канализация няма, но добре се решават проблемите с отходните места. Добре се решава въпросът с уличната настилка и т.н. Има една обществена грижа, която в отделни градове като Ловеч *напр.* е направо трогателна. Всичко това е възникнало без администрация. Да не би турците да са имали градски архитекти и прочие? Това, което е създадено, е една собствена дейност. Вярно е, че после общините създават планове за благоустройство и т.н. Но е вярно, че тези благоустройствени планове и тези грижи идват на базата на т.нар. местен патриотизъм, който е бил също така неприятен на българската администрация, за да бъде кръстен и негативно. Местен патриотизъм — това са хора, които обичат своя град, които живеят чрез него, за него, в него. Няма намерение да го напускат, да се отделят. (*Никопол*). И вижте какво, това е собствено патриотизъм. Човек, бидейки предан на града си, на своето населено място — това е реалната връзка с общността и с държавата. Другото са тиради, глупости. Хората от крайдунавските градове, които плуват до Виена, до големите австрийски дунавски пристанища, те искат — за това са останали

документи — да направят от Лом един Грац, видели са Грац с неговите гори и с неговите сгради — това е! Това е все още общността.

Ако администрацията има някакво отношение към това, то е да пречи! Тя е ленива, мръсна. Навсякъде, където администрацията се е заела да прави нещо, то е било истинска драма. И ако някъде има успех, то е защото имаше един тип патриоти, които казваха така: Абе трябва да спасим! Той тръгва, отива да работи в администрацията с една цел: да спаси едно обществено мероприятие от безумието на българската администрация. И виждате, навсякъде, където някой се е реализирал, направил нещо, той го е направил в страхотна борба с администрацията. Направил го е, както е мисленето, в борба с властта, с властниците. Установяването на българската администрация в пълния ѝ вид фактически е край на българския обществен живот. Българският обществен живот не е могъл да бъде подтиснат в най-тежките години от османското владичество, но от българската администрация този обществен живот е подтиснат и унищожен. Последните деяния, които той прави без администрацията като обществена култура, това е Съединението и Сръбско-българската война. След тях вече всичко е бюрократизирано. Българското национално-освободително и каквото искате движение се бюрократизира в лицето на българската държава. Ентузиазмът толкова дълбоко угасва, че някъде от 20-те години насам у нас напълно секва дарителството. То спира, защото българинът се дръпва, тъй като той вече не вижда това тъждество между себе си и администрацията. Той вече не мисли, че ние гражданите и администрацията имаме едно понятие за доброто, че ние служим на едни и същи цели, че това, което ние правим като граждани администрацията го прави по организиран начин. Може би само по отношение на училището е запазено старото отношение на вживяването на човека в обществената природа. Но и това е на нивото на селското училище, след това нещата са другояче. Влизането в гимназия, приемането, това са много сериозни проблеми. И при всички тия неща българинът почва да усеща, че има една сила, която вече не е самият народ, не може да бъде отъждествена като народ. И стигаме до смешния парадокс, че българската държавна организация слага край на българската национална общност. Това, което Турция не е успяла да направи. Т.е. в последна сметка човек сам си кове съдбата.

4.

Сега да се спрем на следния парадокс. Българинът в турската империя е независим, той няма връзка с турската администрация, тя не се интересува от него. В селото пъдаринът или пандуринът е обезателно турчин и това е единственият представител на турската власт в селото. Разбира се, пъдаринът има непрекословна власт, но тя е по отношение на кражби, убийства и т.н. Българската община съществува, но само в един аспект — тя помага за събирането на данъците и е един посредник между властта и населението, защото общината отговаря колективно за данъчните и други задължения. Селското население е в контакт с турската държавност само при събирането на десятъка. За събирането на десятъка има най-различни, често пъти противоречиви, във всички случаи жестоки сведения. Проблемът е в това, че този данък не се събира от турската държава, тя го продава. И тези, които го купуват, имат агентура, свои въоръжени сили и т.н. Десятъкът е тревожел българина със следното: докато не минат да приберат житото, той няма право да го вършее. И тези хора избират най-добрите кръстци. Но често пъти те — това са разложени типове, хищнически устроени хора, грабители — те не си знаят вече интереса. Оставят да минат дъждове, да прорасне житото, без да идват да го приберат и стопаните не могат да го ползват. Това са били собствено големите неудобства на десятъка и то е по отношение само на житните култури и на гроздето сред плодовете (овощарството е непонятно като стопанство, всеки гледа за себе си, от овощарство никой не печели). Това е тормозът на българина. Вярно, че това е свързано с много неудобства, но това е единственият контакт. Защото при животновъдите турчинът ще умре от скръб, ако трябва да тръгне да брой овце например! Отива и се споразумява с овчаря: „Колко агнета имаш добив? Дай толкова и толкова...“ Фактически тежестта е падала върху чисто земеделското население, производителите на зърнени храни, не върху животновъдите. Това е контактът. Българинът е бил абсолютно независим от турската власт. Патилата му са били,

когато минава аскер, когато Турция води война. Но когато минават войски в модерността е много по-страшно, отколкото е било по-рано. Ако има т.нар. зулуми, те са това, което е сега престъпността. И трябва да кажем, че онази, старата престъпност далече не е по-голяма, далече не може да се сравнява дори с тази престъпност, от която понастоящем хората страдат и треперят по градовете, а вече и в селата. Защото навремето ако стане убийство в едно село, цял район настръхва. После, не забравяйте отмъщението. Ти не можеш да убиеш брат ми и да останеш жив. Това е родата. Има друго — с един кремък, едно огниво и малко прахан ти си свършен, аз те подпалвам и те няма. Това, че турчин ще влезе в едно село или от турска махла ще влезе в българска махла и ще убие някого, това е пълен абсурд! Махлата на другия ден няма да я има! Тази заплаха на родовото отмъщение, на личното отмъщение много дълбоко е регулирала отношенията. Що се касае до града, той е абсолютно независим. Човек влиза в контакт с властта, само ако извърши убийство. Тъй като и кражбите са подсъдни на лонжията. Има старата зависимост, за която ние говорихме вече — зависимостта на индивида от еснафа, от лонжията, зависимостта от селската община, от родата, от „неговите“ хора. Но тази зависимост е от свършено друг характер. Вярно е, че тя е едно възпиране за индивидуалното развитие. Обаче по отношение на идеята за върховенство на държавата, на властта, на управлението, българинът не е имал подчиненост, колкото и да изглежда невероятно при всички глупости, писани за турското робство — де факто той е бил самостоятелен и независим, еманципиран.

За първи път българинът, като се освобождава, попада в зависимост, и то пълна. Той зависи навсякъде. Ако търгува, зависи от акцизния, ако свари малко ракия, зависи от акцизния, ако иска да влезе в гората да насече дърва, той зависи от горския. В турската империя такива зависимости няма. Ще кажа и следното: въпреки че българинът е патил от десятъка, от тази данъчна система на турците, в 1899 г. възстановяват десятъка със следното обяснение: че това било нещо, с което българинът бил свикнал. Той е правил въстание, защото не е можел да свикне! Когато по тоя повод става демонстрацията в Шабла и Дуранкулак, жените, децата и старците, които са тръгнали за Варна да правят демонстрация, са нападнати от кавалерия и избити. За 4 часа при Шабла и Дуранкулак са убити толкова, колкото са убити в Батак!

4,000 души. И са убити по същия жесток начин, при положение, че те нямат никакво оръжие — в Батак са имали оръжие и са се били. Ето ви картината на администрацията. Шабла и Дуранкулак е най-вярната представа за духа на българската администрация и за това, какво може тя.

Най-характерно е поведението на военната администрация. Никой и днес не може да обясни как така във войните българската военна администрация отива дотам, да обезоръжи изцяло българското село, да не може да произвежда. Примерно, колата му я вземат половината, да не му я вземат цялата, тя се дели на предна и задна част. Вземат от този предната част, от онзи задната част — това е за обоза. Защото военната администрация влиза в една война без подготовка. Средствата се събират от данъци по най-жесток и недопустим път. Тъй като администрацията вече има идеята за абсолютен, тя може да прави безнаказано каквото намери за добре. Оказва се, че военната администрация по време на войната (Първата) не е подготвила никаква санитарна помощ, операциите се извършват без упойки, нямат фармация, нищо не е на висота. Човек може да умре от едно одраскване — да направи гангрена и да свърши. Пробивът на Добро поле става поради следното — три денонощия не само не поднасят храна на войниците, оставят ги без храна, но три денонощия не им поднасят муниции. Когато войниците напускат фронта на Добро поле, те го напускат, защото нямат с какво да стрелят, нямат куршуми, нямат снаряди за оръдията. И всичко това се прикрива зад един грандиозен вик: „Ура за отечеството!“ и прочие глупости.

Всъщност основното зло и основният престъпник в българската история не е нито дворецът, нито дори са политиканите, които са мръсници — това е тази средна чиновническа класа. Тя е истинският престъпник, който и в момента не позволява на хората да поемат една глътка въздух. Това е една паразитна организация, която се храни от едни неимоверни данъци — защото облагането стига до 60–70 на сто, това нещо никъде го няма: нито в Средновековието, нито в Турската империя.

Тази администрация се създава от руснаците в този вид, по време на руското окупационно управление. По това време в София, която е столица на руската окупация, се подготвят шест души за министри, между които Петко Каравелов, които предупреждават себе

си, че те трябва да правят всичко, но да не повтарят руската администрация. Напротив, те не само че я повтарят, те я намират готова, създадена от руснаците — със същото безумие и жестокост на руската администрация, която също така успя да разстрои абсолютно националния живот на Русия и той никога вече няма да може да възникне отново. Народът, простолюдието, занаятчиите разбират или долавят тези неща — те рационално не го знаят, но от единичните случаи правят своите обобщения. И те се отдръпват. Оттук нататък как българинът вече да се отъждествява с българското, когато българското се отъждествява с чиновническия апарат? Става един разрыв, който в историята на България не е съществувал и който не е възможно да бъде повече преодолян. Вече няма идея за нашата целокупност и т.н. На тези приказки отдавна никой българин повече не вярва.

Но друга е реакцията на т.нар. интелигенция, на хората, които се готвят да живеят от тази система или живеят от нея. Още в 1894 г. в сп. „Мисъл“ един немец предупреждава, че в България интелигенцията съвпада с чиновничеството и че това е или ще бъде велико бедствие. Тука вече се явява следната повеля: или ти абсолютно ще адаптираш към тази ситуация, или върви на майната си. Темите ги срещаме у Стоян Михайловски, у Вазов, у Алеко — „Пази боже сляпо да прогледа!“. Или „От оралото до урата“. Или пълният отказ от себе си: „Преклонената главичка остра сабя не сече“. Това нещо в Турция не го е имало — нито в селото, нито в града. Тая психика се създава при нашето Освобождение. Значи върху характера на това освобождение и характера на това общество, което възниква след Освобождението, на българската историческа мисъл тепърва ѝ предстои да прави анализи. Възпитава се това, което се нарича плазмодий, безгръбначно, блюдолизец, угодник. Освен това — допотопно, окаменелост — това са все термини, които се употребяваха за определянето на този тип чиновник, който всъщност представлява скелетната структура на българската държава. Това вече е една абсолютна извратеност, при която човек с що годе достойнство не може да бъде нещо друго освен абсолютен самотник.

В чиновничеството се е утвърдил идеалът на вечната безопасност: не ме безпокой за нищо! Давай ми заплата, аз ще намеря какво да правя през тия осем-девет часа престой — ще чета вестник, ще пия кафе, ще излизам по своя работа... Това е идеята за постоянното

материално охолство въз основа на нищо. И то стимулира прословутото българско ученолюбие, на което човек не трябва да има абсолютно никакво доверие. У нас учебни заведения, средни, висши, представляват само един механизъм за трансформирането на селянина в благородник, на лумпена в учен, като използват системата на прословутата диплома — най-голямото нещастие, което Наполеон Бонапарт е дал на света, държавно учредената диплома срещу официално положен изпит. Тук няма вече никаква идея за образование и специализация, тука има само идея за пунктиране, за имитиране на даден тип дейност и едно добро живеене. Аз един-два пъти съм ходил да чета лекции в университета, поканен от един или от друг професор, за един разговор или някаква лекция по социология — кракът ми няма да стъпи повече пред тая тъпация! Един преподавател ми разказа следния случай: че цяла една пълна аудитория попитал „Колко души имат пет книги, да вдигнат ръка, но не романи, а сериозни“ и две ръце се вдигнали. Това ниво е такова, че то никога не може да бъде извисено. В света няма измислен начин тоя тип невежество да бъде култивиран. И ето как фактически тази администрация довежда в последна сметка до една деградация на мисловността на българина. Неговата мисловност е деградирала, той не само е лумпенизиран, той е унищожен духовно. Тия неща не са могли да бъдат направени от турците, можаха да ги направят само българите заедно с руснаците в администрацията.

5.

Тази администрация получи своята вихреност при комунизма. И ще ви кажа защо. Защото българските комунисти (има голяма разлика между комунизма в България, Англия, Франция и Германия) бяха народници. И те не можеха да бъдат други. Няма индустриален пролетариат, няма капиталистическа експлоатация. Няма човек с 50,000 души работници. Трудно е да се намери индивидуален капиталист с повече от 50 души работници. Значи тяхната основа трябва да бъде някаква народност. Те нека си говорят за работничество и т.н., но категорията работничество е подправена. Под работник се разбира дребния занаятчия, неговия чирак или вече модерния български работник — електротехникът, който прокарва нови електрически линии по провинцията по дървените стълбове. Този в гащеризона с особените котки на краката за катерене, той беше „новото човечество“. И ако вземете дори комунистическите писания, да кажем „Село Борово“ — Желяз, който дава акъл на селяните как да правят революцията, той е електромонтьор. Оттук нататък почва една игра с широките настроения. Какво иска българският народ? Българският народ, народецът долу, иска място. Той не иска работа. Той иска местенце — някъде да отиде да си получава парите. И тая клиентела вече се организира около държавата. Забележете каква значимост получава тя, до каква степен е извисен лумпениатът. Защото лумпениатът решава проблемите в администрацията и тези, които искат да останат в нея, трябва да се лумпенизират в една или друга степен.

Но тъкмо това велико тържество на т.нар. администрация доведе до пълния крах в стопанството. Защото, развивайки се неумолимо и в грандиозни размери вече и в селото, чрез агро-промишлените комплекси — това беше вече бюрократизирането на селото — развивайки се там, тя унищожи дори слабо запазилата се автономия на стопаните в ТКЗС-тата. Защото на годишното отчетно-изборно събрание на ТКЗС-то селяните можеха да станат и, колкото да е

странно, да протестираат срещу едни или други порядки. И не можеха да бъдат спрени, защото тия критики те извършваха с оглед на една вяра в партийната програма. За да се отърват от това, въведоха АПК-то. В АПК-тата обсъждане на кражби, злоупотреби, зулуми няма. Там селянинът е на нивото на войника в казармата. Каквото му се нареди, ще направи, каквото му се даде, ще получи. На по-хитрите ще се позволи и малко кражба. Но административната система вече, администрирането на живота там постигна един връх. Който връх сложи край на българското стопанство. Аз бях писал, че при АПК-тата са изоставени два милиона декара земя. Но дойде да ме намери един агроном, който ми каза, че са дванайсет милиона. Защото вече там действуват други съображения. Примерно терен с по-голям наклон не се обработва, тъй като изисква повече нафта, а те имат лимити. Решението е: понеже горивото ни е толкова, обработваме тия терени, а тия терени не ги обработваме, изоставяме ги. За това няма отговорност пред никого, няма отчетност, никой не се интересува.

Всесилието на администрацията се изразява и в задушаване на стопанския живот. Примерно държавните търгове. Ако не му занесеш 50% от печалбата си, министърът не подписва тръжните книжа и ти върви на майната си. Министърът като вземе тези пари, той ги разпределя, той не ги взема за себе си. Около него е цяла банда, мафия, защото ако той не раздели тези пари, те ще намерят начин да го злепоставят, докато е министър или след това. Това са малко на брой от формите на развращение на обществеността от собствената ѝ администрация.

В социално отношение тая администрация има още едно много лошо отражение — това е случаят с т.нар. пенсии. Пенсията е едно системно обезпечаване, което се извършва от самия служител или работник, който внася определен процент от заплатата си като обществена осигуровка. Тази обществена осигуровка се олихвява и т.н. В 30-те години регламентът беше такъв: работникът плаща 50% от тези осигуровки, 50% плаща неговият работодател. Имаше инспекции, организирани от самия Работнически съюз, които зверски следяха за спазването на това правило. В очите обаче на селянията и на много, които не са обезпечени, това се явяваше като един подарък от държавата на определена класа, на определено съсловие. И това е зона, в която почнаха много игри. Добри Божилков внезапно, за да спечели

популярност, даде на възрастните селски стопани една неголяма пенсия, но я раздаде на всички, в размер близо на един милион пенсии, за които никога не са били внасяни застраховки. Т.е. изврати се една много сериозна социална институция, плод на което извращение е днешната мизерия на два милиона души — защото това са хора, на които също тъй са октроирани, подарени са пенсиите, без да са правени съответните вноски. Разрушена е цялата идея.

Ако се обърнем реално към живота, без приказки, ще го видим. Ние нямаме музеи — никой не ги е построил. Постройка за музей, доколкото на мен ми е известно, направиха само във Враца, защото там излязоха големи златни съкровища и за тия съкровища се прояви интерес в целия свят. България има една много сериозна живопис, това ви го казвам без сянка на кокетирание. Ние нямаме Национална художествена галерия. Нашите пък провинциални художествени галерии се помещават в какви ли не пригодени сгради, това е смешно, защото има едно: картините искат равна температура, те искат определено количество светлина, влага и пр. Училищата — ние нямаме никъде подходящи условия за учебни заведения. Да не говорим за пътища, да не говорим за транспорт, това е една карикатура, и то жестока. Да не говорим за съдебната система, която буди отвращение у всеки човек с достойнство. Съдебната система и дейността на съда, така както е в последните 50 години и както е и днес — извинете, турското правосъдие е рай! И ако направим една съпоставка на турските закони, които до 1896 г. действуват в България и сборник на сега действащите закони в България, ще видим, че законодателно феодална Турция седи много по-високо.

Оттук следва пълната кухота на понятието за държава. Понятието държава няма съдържание. И както и да насилвам паметта и съзнанието си, не мога да стигна до някакво осмисляне на понятието за българска държава. И не съм срещнал досега такъв герой, който да е успял да го направи. С това става пълно обезсмисляне на националните институции — от армия до университет. Оттук нататък започва и цялата празнота на обществения живот — парадите, юбилеите, помпозността, ордените, бомбетата, шествията, цялата тази абсолютно куха дейност, която в никакъв случай не може да бъде свързана с идеята за народ, още по-малко за българския народ. Аз смятам, че българският народ при тая ситуация се е окопал, той е в

отбранително положение, той не се е предал и не е капитулирал. Но проблемът е, че е деградирал, мисловността му е деградирана и че той е тотално възпрепятствуван по отношение на едно развитие. Единственото, което той пази все още като добродетел, това е, че не успяха по руски модел да му въведат алкохолизма като задължителен почерк на живот. И второ, че той упорито устроява дома си. Тоя забързан, загрижен еснаф, който непрекъснато носи кога дъска, кога някакво желязо и вътре непрекъснато нещо прави. Това е единствената област на позитивно приложение на неговите сили и качества.

От цялата тая работа зависимостта на интелектуалеца става толкова страшна, че той не може да не адаптира в някакво отношение към тая система. Необходимостта от тая адаптация дава и едно друго отражение: създаване на неврастеничния тип, на човека, който вече не може да намери успокоение и равновесие. Който не може да стигне до едно равновесно състояние дори с помощта на измама. Създава се, на латински казано, *homo irascibilis*, неуспокоимия човек. Примери има в нашата литература — единият е Стоян Михайловски, другият — Кирил Христов. Но ако се вгледаме в живота, този *homo irascibilis*, който е във вражда, във воюване със всичко и със всички, ще го срещнем на всяка стъпка. Това вече прави интелектуалеца непродуктивен и го прави неползваем. Той вече не е нужен нито на читателя, на публиката, нито е нужен на себе си.

Но най-дълбокото извращение на тая адаптация е сменянето на функциите на културата и на изкуството. Те почват да служат на просветата — това е дидактическо разбиране, това е отвратително. Но се създава един модел на национална култура, която е в услуга на просветата. И започва тая вечна стагнация, при която българина го занимават с глупостите на ранния Яворов — „На нивата“, тия негови имитации на Некрасов, „Кому на Русь жить хорошо“ или с другите Яворови абсолютно неискрени стихове — „Великден“ — „Самси... при това зинало огнище...“, една псевдо скръб, една декорация на скръб. Това е фалшивенето в българското изкуство, най-ужасно в драматургията. Аз не вярвам, че един Вазов е писал с оглед на педагогически цели. Ако той пише „Новото гробище на Сливница“, то е защото той е развълнуван, той живее тоя живот, той взема файтон и отива, без някой да го вика, да види момчетата, да види как вървят сраженията. Нещо, което един съвременен българин няма да направи,

ако стане война. Ако той се трогва — „детенце хубаво, пиленце любово, къде под мишчица с таз малка книжчица“ — цялата тази трогателност, тя си е негова. Това е човекът от епохата. От това е направен един дидаскаличен случай — един поет, който поучава своята нация! Той не изповядва любов към България, той я препоръчва — това е извращението на Вазов. Вазов си е един спонтанен родолюбец, там му е вдъхновението, това е същността на живота му. Ако е писал за Шипка, то е защото като младеж той е гледал тоя връх в очакване да свърши войната, нали ние винаги чакаме да свърши една война. В очакване да свърши войната — това е била най-голямата му надежда, той е свършено спонтанен! Ако пише за Левски, той е свършено спонтанен. Той ни е оставил спомени, действително е виждал Левски, това е проверявано 200 пъти по спомените му. Нищо пропагандно няма, това са му изживяванията, това е същността на живота му. Всичко това бюрокрацията трансформира. Българинът пише или рисува за поука. Това е такова дълбоко извращение на нашия културен живот, че това извращение просто го и възпря. Съвременното му унищожение, когато цялата публика с отвращение отхвърля българския автор и българската култура и под култура разбира само това, което не е създадено в България, говори първо за достойнството на българина и второ, че цялата тая работа е вече стигнала до един перверзен климакс. С това деградиране става деградирането и на понятието за интелектуалец. За интелектуалеца вече в българския живот няма място. Доколкото го има, той трябва да се научи да живее подмолно, нелегално, да не приема квалификацията, да не приема себе си за интелектуалец. Защото ако приеме тази квалификация, той става обект на преследване и унищожение, дори на един остракизъм. Защото той в такъв случай вече е мразен като представител на българската официалност. „А, значи ти си интелектуалец!“ Тоя момент е свързан с политиканите, с парламента, с всички тия глупости...

Българската администрация е едно зло, едно много голямо зло, което успя много дълбоко да изврати националната психика на всички нива и всички социални слоеве. Тя създаде характери, и то повсеместно, не като изключения, не в лицето на 10–15 интелектуалци — това са характери, които ще срещнем и на село, ще ги срещнем навсякъде, ще ги срещнем в армията, в транспорта, във флотата, където искате. И разбира се, всичко това става безсмислено и не може

да устои. Защото динамиката на обществения живот във България е друга. Ако нещата зависеха от нас, от това, как мислим ние и как постъпваме ние, в света отдавна щеше да цари един пълен ад, една пълна преизподня. Това нещо не може да стане, защото примерно при други народи се запазват стойности, запазва се национално самосъзнание, запазва се понятие за национална култура и национална определеност и този толкова успешен за нашата страна модел очевидно не може да бъде универсален. И след като не може да бъде универсален, очевидно е, че е осъден.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА



<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.